

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

ГОЛУБ Ніна Борисівна

УДК 372.8:808:811.161.2

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ НАВЧАННЯ РИТОРИКИ
У ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ**

13.00.02 – теорія і методика навчання (українська мова)

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Київ – 2009

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант – академік АПН України, доктор філологічних наук, професор **МАЦЬКО Любов Іванівна**, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, завідувач кафедри стилістики української мови.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор **ПЕНТИЛЮК Марія Іванівна**, Херсонський державний університет, професор кафедри українського мовознавства;

доктор педагогічних наук, професор **ГОРОШКІНА Олена Миколаївна**, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, завідувач кафедри української мови;

член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор **ЄРМОЛЕНКО Світлана Яківна**, Інститут української мови НАН України, завідувач відділу стилістики і культури мови.

Захист відбудеться „19” червня 2009 року о 10-й годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.07 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розіслано „16” травня 2009 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат філологічних наук,
доцент**

Л.В. Кравець

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Національна доктрина розвитку освіти визначає пріоритетними напрямами державної політики в цій галузі розширення українськомовного освітнього простору, утвердження національної ідеї, сприяння національній самоідентифікації, розвитку культури українського народу. Для досягнення зазначених цілей держава повинна забезпечувати виховання особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу, збереження та збагачення українських культурно-історичних традицій, виховання шанобливого ставлення до національних цінностей, однією з яких є українська мова.

Ключові позиції в цьому процесі займає вчитель, відтак динаміка розвитку сучасної української школи і її спроможність реалізовувати визначені державою освітні завдання залежить від якості професійної підготовки, загального рівня культури, інтелектуальних, творчих, моральних і патріотичних його характеристик. У зв'язку з цим зростає роль риторики як розділу курсу української мови у вищих педагогічних навчальних закладах і створення сучасної методики її навчання. Освітній потенціал української лінгвістичної риторики визначається її спроможністю реалізовувати провідні принципи сучасної освіти (гуманізації, гуманітаризації, демократизації і національного спрямування), засобами інтелектуально-естетичного впливу української мови формувати гармонійно розвинену, національно свідому особистість. Знання риторики розвивають загальну і фахову ерудицію, професійно важливі мислительно-мовленнєві якості мовців (логіка мислення, культура мовлення, адекватна мовленнєва поведінка тощо).

З огляду на зазначене мовно-риторичну освіту майбутніх учителів розглядаємо як суспільну необхідність, пов'язану з підвищенням ефективності й результативності навчання української мови у загальноосвітній і вищій школі, поліпшенням якості професійної освіти й рівня культури в Україні, утвердженням повноцінного функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя.

Методика навчання риторики розвивалася й укладалася в систему протягом віків паралельно з теорією ораторського мистецтва. Різні аспекти цієї важливої лінгводидактичної проблеми знайшли своє відображення у кандидатських дисертаціях українських учених. Зокрема, обґрунтовано й розроблено систему формування ораторських умінь на уроках зарубіжної літератури у 5-8 класах, комунікативних умінь і навичок учнів гуманітарних ліцеїв на уроках риторики (Ю. Дишлюк, А. Курінна); уточнено зміст понять „риторична культура”, „риторична діяльність”, „риторичні якості особистості”, „структура риторичної культури”, розкрито риторичний потенціал гуманітарних дисциплін (Я. Білоусова); експериментально досліджено педагогічні умови формування риторичних умінь у професійній підготовці соціальних педагогів (А. Первушина) тощо.

У дослідженні Г. Сагач „Риторика як наука у системі професійної підготовки вчителя” систематизовано основний зміст риторики як науки, визначено місце і статус її в сучасному навчально-виховному процесі, розроблено модель науково-практичної системи формування риторичної особистості вчителя-вихователя. Заслугою дослідниці стало обґрунтування потреби й умов формування національної риторичної школи, розробка програми з риторики для студентів гуманітарних факультетів університету. Дотримуючись принципу наступності й перспективності, автор звертає увагу на специфіку і взаємозв'язок у навчанні риторики учнів та студентів гуманітарного фаху.

В Україні створюються авторські програми, видаються підручники, посібники, хрестоматії і словники, упорядковується українська риторична термінологія (автори – Л. Мацько, Н. Бабич, Г. Сагач, О. Горошкіна, О. Мацько, С. Абрамович, В. Молдован, М. Чикарькова, А. Нікітіна, Н. Колотілова, А. Первушина, Я. Білоусова, Л. Спанатій, Ю. Єлісовенко, З. Сергійчук, Г. Онуфрієнко, І. Хоменко, З. Куньч та ін.). Однак досі недостатньо досліджені питання особливостей національної української риторики й ораторської мови, змісту, мети і функцій риторики української мови та методики її навчання майбутніх учителів з урахуванням суспільних і педагогічних вимог; сучасних підходів до формування образу українськомовного вчителя-ритора, здатного засобами мовної комунікації розв'язувати складні професійні й суспільні завдання; залучення інноваційних технологій у навчальний процес; визначення місця риторичної компетенції у системі професійних педагогічних компетенцій.

Отже, актуальність теми дослідження пояснюється такими чинниками:

1) неузгодженістю між соціальним замовленням і практикою його реалізації у ВНЗ: держава декларує потребу в носіях елітарного типу української мовленнєвої культури, однак риторика української мови досі не посіла належного їй місця у вищій школі;

2) суспільним і освітнім значенням мовно-риторичної освіти;

3) недостатньою підготовкою сучасного вчителя до спілкування у його професійній діяльності, почасти безпорадністю у прийнятті важливих рішень, пасивністю у громадсько-політичному житті країни;

4) нагальною потребою сучасних досліджень з проблем риторики української мови і методики її навчання, що відповідали б освітнім, педагогічним та суспільним запитам і відображали специфіку української культури.

Освітню цінність риторики вбачаємо у її світоглядних засадах, пропагуванні й утвердженні високої духовної й етичної моралі українського народу, патріотичному спрямуванні (етос), організації системної мисленнєво-мовленнєвої діяльності (логос), здатності формувати адекватну ситуації мовну поведінку (пафос) і задовольняти потребу громадянина й суспільства в ефективних засобах українськомовного спілкування. Риторичні знання і вміння сприяють становленню людини як цінної для суспільства особистості,

успішному її входженню в соціум, професійному зростанню, гармонізації особистісного, професійного й суспільного діалогу.

Від античних часів і донині накопичено багатий досвід виховання оратора як людини корисної суспільству, цікавої, інтелектуально розвиненої, здатної творчо мислити і діяти, морально чистої, духовно невичерпної й фізично досконалої, яка засобом слова спроможна вирішувати будь-які питання – від проблем державної ваги до дрібних буденних утішань і порад. Суспільне й професійне значення української мовно-риторичної освіти, брак спеціальних науково-методичних досліджень з проблем викладання риторики української мови майбутнім учителям, необхідність вивчення й узагальнення багатовікового досвіду, інтегрування його у сучасну систему навчання риторики і зумовили вибір теми дисертаційного дослідження „Теоретико-методичні засади навчання риторики у вищих педагогічних навчальних закладах”.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації пов'язана зі стратегічними завданнями, визначеними Державною національною програмою „Освіта” („Україна ХХІ століття”), державними освітніми документами (Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа), концепція мовної освіти, Державний стандарт базової і повної середньої освіти), що передбачають у межах змістових ліній шкільної програми „Українська мова” вивчення питань теорії й практики риторики. Робота виконана в руслі наукових досліджень кафедри стилістики української мови – „Теоретико-методологічні засади мовної категоризації і концептуалізації констант української мови” (номер держреєстрації – 0104U003011) і „Стилістична диференціація української мови”. Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (протокол №1 від 30.08.2005 р.) і Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (реєстраційний № 1221, протокол №10 від 20.12.2005 р.).

Мета роботи – визначення теоретико-методологічних засад та психолого-педагогічних умов сучасної методики навчання риторики української мови у вищій школі, сприятливих для формування риторичної компетенції студентів, виховання майбутнього вчителя як української мовно-риторичної особистості елітарного типу.

Для досягнення мети поставлено такі **завдання**:

1. Уточнити зміст термінів, що стосуються навчання риторики, з огляду на їх відповідність сучасним психолого-педагогічним вимогам щодо професійної і риторичної освіти.

2. Визначити роль і місце риторичної компетенції у системі професійних компетенцій учителя.

3. З'ясувати значення моделі сучасного ідеального вчителя та місце в ній образу ідеального оратора.

4. Розробити методику навчання риторики української мови майбутніх учителів; з цією метою –

- дослідити етапи становлення риторики як науки і навчальної дисципліни;
- з'ясувати філософські й соціолінгвістичні засади риторичної освіти;
- визначити роль психологічних факторів у засвоєнні риторики;
- виявити особливості педагогічного спілкування;
- визначити педагогічні умови успішного спілкування вчителя й учнів;
- встановити лінгвістичну базу риторичної освіти;
- доповнити типологію жанрів педагогічного мовлення;
- розробити систему вправ, завдань і тестів з риторики української мови;
- обґрунтувати доцільність вибору форм і методів навчання;
- створити алгоритм навчання риторики за кредитно-модульною технологією;
- визначити зміст, структуру і типологію видів самостійної роботи студентів з вивчення риторики української мови;
- розробити рівні риторичної компетенції та критерії їх оцінювання.

5. Встановити методом експерименту ефективність розробленої методики навчання риторики української мови студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

Об'єкт дослідження – процес навчання риторики української мови у вищих педагогічних навчальних закладах.

Предмет дослідження – методика навчання риторики української мови студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

Гіпотеза: ефективність навчання риторики майбутніх учителів залежить від змісту предмета й організації навчально-виховного процесу, однак можливості риторичної науки і сучасної освіти не використовуються повною мірою. Навчання риторики української мови студентів вищих педагогічних навчальних закладів буде ефективним за умови:

1) уточнення змісту риторики як розділу навчального курсу української мови з урахуванням сучасних освітніх, суспільних і професійних запитів;

2) впровадження спеціально розробленої методики, що передбачає реалізацію окреслених у дослідженні засадничих основ (забезпечення пріоритету індивідуальності, самоцінності, самобутності студента; актуалізації поняття „освіта як цінність” шляхом акцентування ціннісного компонента змісту риторики; урахування інтелектуальних запитів і здібностей студентів; застосування кредитно-модульної технології, інтерактивних форм і методів навчання у поєднанні з традиційними; створення умов для самостійної роботи студента з риторики і формування стійкої внутрішньої потреби постійного вдосконалення мовно-риторичних знань і вмінь);

3) спрямування стратегій і тактик навчання риторики української мови на формування мовної, риторичної і комунікативної компетенцій як базових складників у системі професійних педагогічних компетенцій;

4) забезпечення принципу наступності і перспективності риторичної освіти: школа – ВНЗ – самоосвіта протягом життя.

Методологічною базою дослідження є основні засади філософії і лінгвофілософії, діалектичного методу пізнання: єдність свідомості і діяльності, теорії й практики; принципи гуманізації й гуманітаризації; сучасні фундаментальні наукові дослідження проблем оптимізації вищої педагогічної освіти; процеси розвитку мислення і мовлення; становлення українськомовної особистості; лінгвістичної теорії тексту та комунікативної діяльності; зміст державних документів: Державний стандарт вищої освіти, Закон про освіту, Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти.

Теоретичну основу дослідження становлять, по-перше, положення філософії про органічну єдність і взаємовплив людського буття, мислення і мови, про особистість як філософську категорію, про культурну сутність людини як системоутворювальний компонент її цілісності, про діалог як особливість соціально-гуманітарного пізнання, про філософію інновацій, надбання герменевтики як методологічної основи гуманітарного знання; праці вчених-філософів з проблем якісного, оновлення змісту освіти (Г. Сковорода, П. Юркевич, В. Андрущенко, Ю. Білодід, Л. Біляєва, Б. Бім-Бад, М. Берулава, Л. Губерський, Б. Гершунський, А. Деркач, В. Лутай, В. Луговий, В. Огнев'юк, Д. Тетерина, А. Ярошенко, Д. Чижевський та ін.).

По-друге, праці класиків риторичної науки, а також сучасних вітчизняних і зарубіжних учених, де висвітлюються різні аспекти історії, теорії, практики і техніки риторики (Арістотеля, Цицерона, Квінтіліана, Й. Кононовича-Горбацького, Ф. Прокоповича, М. Ломоносова, М. Кошанського, Л. Мацько, Г. Сагач, Т. Олійника, С. Глазунова, Ю. Рождественського, О. Волкова, В. Аннушкіна, Т. Анисимової, Н. Безменової, М. Львова, Є. Ключева, О. Юніної, А. Міхневича, А. Михальської, О. Зарецької, Н. Іпполітової, В. Мещерякова, Т. Матвєєвої, О. Сиротиніної, Ж. Дюбуа та ін.).

По-третє, лінгвістичному обґрунтуванню предмета дослідження сприяли праці вчених у галузі лінгвістики тексту, комунікативної і соціолінгвістики (С. Єрмоленко, Ф. Бацевич, Т. Космеда, Л. Масенко, Т. Радзієвська, О. Селіванова, А. Габідулліна, Д. Баранник, Н. Арутюнова, М. Бахтін, Н. Болотнова, В. Виноградов, Г. Гадамер, І. Гальперін, Т. Дридзе, В. Дементьев, О. Залевська, О. Земська, Ю. Караулов, В. Карасик, Л. Крисін, Ю. Лотман, В. Різун, С. Тер-Мінасова, М. Федосюк, Т. Шмельова та ін.).

По-четверте, педагогічні, психологічні і психолінгвістичні засади системи навчання риторики студентів визначено крізь призму теорії мовленнєвої діяльності (С. Максименко, П. М'ясоїд, В. Моляко, І. Маноха, В. Семиченко, О. Власова, Н. Волкова, Б. Ананьєв, О. Бодальов, Л. Виготський, О. Войсунський, І. Гальперін, Б. Додонов, М. Жинкін, І. Зимня, Є. Ільїн, В. Кан-Калик, М. Кашапов, В. Лабунська, О.М. Леонтєв, О.О. Леонтєв, В. Ляудіс, Л. Мітіна, С. Рубінштейн, Є. Рогов, Б. Теплов, Г. Оллпорт, Ж. Піаже, Ю. Сорокін, В. Штофф, В. Шадриков, Дж. Гілфорд, С. Мадді, А. Маслоу, Є. Мелібруда, Л. Х'елл, В. Штерн та ін.).

По-п'яте, при розробленні методики навчання риторики української мови студентів ВНЗ враховано численні дослідження дидактів і лінгводидактів з проблем удосконалення змісту мовної освіти й оптимізації навчального процесу

(Я. Коменський, Г. Ващенко, В. Сухомлинський, В. Бондар, І. Зязюн, С. Гончаренко, Н. Гузій, М. Євтух, І. Дичківська, О. Пометун, І. Підласий, В. Химинець, Г. Селевко, С. Сисоєва, Н. Волкова, А. Аюрзанайн, О. Бережнова, В. Краєвський, П. Підкасистий, Є. Полат, Р. Піонова, Ю. Вооглайд, А. Хуторський, П. Юцявичене, М. Пентилюк, Л. Мацько, В. Мельничайко, О. Горошкіна, О. Семенов, Т. Симоненко, М. Баранов, Т. Ладиженська та ін.).

Для розв'язання поставлених завдань використовувалися такі *методи дослідження*:

– *теоретичні*: аналіз і синтез філософської, психологічної, педагогічної, лінгвістичної, психо- і соціолінгвістичної, дидактичної і лінгводидактичної літератури з проблеми дослідження; аналіз державних документів, спрямованих на регулювання процесу освіти в Україні; аналіз усного й писемного мовлення студентів у різних ситуаціях і жанрах педагогічного спілкування; аналіз і синтез результатів дослідного навчання;

– *емпіричні*: абстрагування з метою виділення й дослідження загальних ознак моделі ідеального вчителя; усне й письмове опитування учнів, студентів і вчителів на різних етапах дослідного навчання; вхідне й контрольне тестування знань і вмінь з риторики, спостереження за навчальним процесом, мовленням і мовленнєвою поведінкою вчителя, студента-практиканта й учнів; різні види моделювання: атрибутивне (жанри педагогічного мовлення, ораторська мова, образ ідеального вчителя), структурне (представлено структури дидактичної гри, модульного складу курсу риторики, самостійної роботи з риторики), організаційне (організація самостійної роботи студентів, навчальні мовно-комунікативні ситуації, методика навчання риторики, експеримент); педагогічний експеримент (аналітико-констатувальний, формувальний і контрольний етапи), метод класифікацій (види самостійної роботи, вправи з риторики, жанри мовлення вчителя), прогнозування результатів дослідного навчання. З метою отримання якісних і кількісних характеристик дослідного навчання риторики майбутніх учителів реалізовано метод статистичної обробки й аналізу результатів експерименту.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше в Україні розроблено й апробовано систему навчання риторики української мови студентів вищих педагогічних навчальних закладів, реалізація якої сприяє удосконаленню професійної підготовки вчителя. Цілісність і дієвість запропонованої методики визначається і забезпечується урахуванням засад особистісно-орієнтованого навчання, принципів гуманізації й гуманітаризації, ціннісного ставлення до освіти, розвивального характеру освітніх технологій; наявністю структурно-логічних і функціональних зв'язків між її елементами. Встановлено доцільність інтегрованого змісту навчального курсу риторики української мови, уточнено зміст понять „педагогічне спілкування”, „самостійна робота студентів”, „мовно-риторична особистість елітарного типу”, „ораторська мова”. Подальшого розвитку набули типологія жанрів педагогічного мовлення, дидактичне обґрунтування системи форм, методів, прийомів і засобів навчання риторики. Вперше

створено структуру самостійної роботи студентів з риторики української мови, визначено її етапи та зміст, розроблено рівні й показники сформованості риторичної компетенції та критерії їх оцінювання. Доведено позитивний ефект впливу риторичних знань і вмінь на результати професійної діяльності вчителя та студента-практиканта.

Теоретичне значення дисертаційного дослідження:

- 1) визначено філософські, соціолінгвістичні, психолого-педагогічні, лінгвістичні, дидактичні та методичні засади навчання риторики;
- 2) обґрунтовано концептуальні засади навчання риторики української мови;
- 3) визначено зміст понять „педагогічне спілкування”, „самостійна робота студентів”, „мовно-риторична особистість елітарного типу”, „ораторська мова”;
- 4) розроблено критерії добору текстів для занять з риторики;
- 5) визначено рівні і показники риторичної компетенції та критерії їх оцінювання.

Розроблена методика розвиває уявлення про способи підвищення якості професійної підготовки вчителя. Запропоновані теоретичні положення розширюють та урізноманітнюють наявні підходи до посилення мотиваційного й ціннісного компонентів освіти, формування мовно-риторичної особистості елітарного типу.

Практичне значення дослідження. Прогностичний потенціал розробленої методики дає змогу уточнити державний освітній стандарт вищої педагогічної освіти. Розроблена й експериментально перевірена система навчання риторики української мови майбутніх учителів, алгоритм самостійної навчальної діяльності студентів з риторики можуть бути використані у педагогічних навчальних закладах різних рівнів акредитації, в інститутах підвищення кваліфікації вчителів, а також у дисертаційних дослідженнях. Авторську програму, посібник і монографію, методичні рекомендації, систему вправ і завдань, тести з риторики можна використовувати для масового вивчення риторики, під час удосконалення підручників і посібників, чинних програм і планів, розроблення спецкурсів, написання студентських наукових розвідок тощо.

Експериментальна база. Дослідження проводилося протягом 2000-2008 рр. на базі вищих навчальних педагогічних закладів України. У констатувальному і формувальному експерименті взяли участь студенти педагогічних спеціальностей Черкаського національного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (акт №500/03 від 01.12.2008р.), Севастопольського міського гуманітарного університету (акт №127/1 від 26.05.2008 р.), Глухівського державного педагогічного університету імені Олександра Довженка (акт №2342 від 03.10.2008 р.), Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (акт №1/2059 від 22.09.2008 р.), Херсонського державного університету (акт №04-12/1003 від 10.06.2008 р.), Житомирського державного університету імені Івана Франка (акт №876 від 28.05.2008 р.), Ізмаїльського державного гуманітарного

університету (довідка №1-7/549 від 27.05.2008 р.), Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (акт № 1064-33/03 від 19.12.2008 р.).

Організація та етапи дослідження. Дослідження здійснювалося поетапно впродовж 2000-2008 років.

Перший етап (2000-2003 рр.) передбачав аналіз проблеми риторичної освіти, визначення змісту ключових понять дослідження (мета, завдання, об'єкт, предмет, гіпотеза), формування теоретико-методологічних засад навчання риторики і створення програми констатувального експерименту.

На **другому етапі дослідження (2004-2005 рр.)** проведено констатувальний експеримент, проаналізовано його результати, розроблено методику навчання риторики майбутніх учителів, створено навчально-методичний комплекс (укладено програму „Риторика”, розроблено систему вправ і завдань, тести) і програму формувального експерименту.

Завданням **третього етапу (2006-2008 рр.)** було проведення експериментальної перевірки розробленої методики навчання риторики української мови студентів педагогічних спеціальностей. На цьому етапі уточнено гіпотезу дослідження, видано програму „Риторика” і посібник „Самостійна робота студентів з риторики”, проаналізовано й осмислено результати дослідного навчання, сформульовано висновки. Узагальнені результати дослідження висвітлено в монографії „Риторика у вищій школі”. Усі етапи дослідження знайшли відображення у публікаціях, виступах на науково-практичних конференціях, семінарах учителів і вчених, у матеріалах лекцій для студентів, учителів і державних службовців.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дослідження було представлено у доповідях і виступах під час проведення таких заходів:

– **4 Міжнародних науково-практичних конференцій:** „Державність української мови і мовний досвід світу” (м. Київ, 2000 р.), „Тарас Шевченко і народна культура” (м. Черкаси, 2004 р.), „Повышение статуса государственного языка – долг каждого гражданина” (г. Уральск, Республика Казахстан, 2005), „Проблемы современной лингвистики” (г. Баку, Азербайджан, 2005);

– **1 Міжнародного конгресу:** „Українська освіта у світовому просторі” (м. Київ, 2006);

– **12 Всеукраїнських науково-практичних конференцій:** „Шляхи реалізації міжпредметних зв'язків у середній і вищій школі” (м. Херсон, 2003 р.), „Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики вищої школи” (м. Черкаси, 2003 р.), „Українська філологія: теоретичні та методичні аспекти вивчення” (м. Черкаси, 2005 р.), „Гуманітарні проблеми становлення сучасного фахівця” (м. Київ, 2006 р.), „Проблеми формування мовної особистості учнів середніх загальноосвітніх закладів” (м. Рівне, 2006 р.), „Вища школа України: поступ у майбутнє” (м. Черкаси, 2007 р.), „Компетентнісно зорієнтована освіта майбутнього вчителя-словесника в контексті Болонського процесу” (м. Миколаїв, 2007 р.), „Діалогічні аспекти науково-педагогічної спадщини видатних українських дидактів-філологів Євгена Пасічника,

Бориса Степанишина, Олександра Біляєва, Леоніда Скуратівського” (м. Переяслав-Хмельницький, 2008 р.), „Українська культуромовна особистість учителя: реалії та перспективи” (м. Глухів, 2008 р.), „Розвиток критичного мислення на уроках гуманітарних предметів” (м. Бердянськ, 2008 р.), „Проблеми формування педагогічного професіоналізму студентів університетів в умовах кредитно-модульного навчання” (м. Кривий Ріг, 2008 р.), „Українська мова в просторі і часі” (м. Київ, 2009 р.);

– **2 Всеукраїнських науково-практичних семінарів:** „Сучасна педагогічна риторика: теорія, практика, міжпредметні зв’язки” (м. Львів, 2007 р.); „Риторичний аспект вивчення української мови та літератури в школі” (м. Харків, 2007 р.);

– **4 регіональних науково-практичних конференцій:** „Особливості навчання державної мови в південно-східному регіоні” (м. Луганськ, 2002 р.), „Г.Г. Ващенко – видатний педагог національного відродження України” (м. Черкаси, 2003 р.), „Мовне обличчя міста: Черкаси – 2007” (м. Черкаси, 2007 р.), „Мовне обличчя міста: Черкаси-2008” (м. Черкаси, 2008 р.).

Публікації. Основний зміст дисертації викладено в 43 наукових працях, з них 1 монографія (одноосібно), 1 навчальна програма, 2 навчально-методичні посібники, 39 статей у наукових журналах та збірниках наукових праць, з них 22 у фахових виданнях.

Робота складається із вступу, п’яти розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, що містить 547 найменувань, з них 16 іноземними мовами, і додатків.

Зміст дисертації викладено на 505 сторінках (з них 435 сторінок основного тексту). У роботі вміщено 22 таблиці, 14 схем, 1 діаграму.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми, визначено об’єкт, предмет, мету і завдання, сформульовано гіпотезу, охарактеризовано методи дослідження, з’ясовано наукову новизну, теоретичне і практичне значення, подано відомості про апробацію матеріалів, структуру й обсяг дисертації.

У першому розділі **„Теоретико-методологічні засади навчання риторики”** окреслено роль філософських і соціолінгвістичних чинників у визначенні змісту й технологій навчання риторики української мови майбутніх учителів, проаналізовано етапи становлення риторики як науки і навчальної дисципліни.

Аналіз філософських джерел з проблем дослідження (Г. Сковорода, П. Юркевич, В. Андрущенко, В. Кремінь, Л. Біляєва, М. Берулава, Л. Губерський, Б. Гершунський, А. Деркач, В. Лутай, В. Луговий, В. Огнев’юк, Д. Тетерина, Т. Троїцька, О. Ярошенко, Д. Чижевський та ін.) сприяв виявленню стратегічних напрямів вітчизняної освіти, найвагомішими з яких є гуманізація, гуманітаризація і демократизація освіти, ціннісний підхід до навчання і виховання; розкриття ролі специфіки кожної національної культури у формуванні особистості (насамперед це стосується

найважливішого складника цієї культури – національної мови); людський вимір освітньої системи й освітньої діяльності; підпорядкування освітньої діяльності саморозвитку й самоактуалізації людини як цінності; створення привабливого образу людини – ідеального проекту, повноцінного і життєлюбного; проблеми педагогічного спілкування.

Крізь призму філософії мова – не тільки засіб вираження філософських концепцій, але й засіб пізнання світу й людини. З огляду на те, що професія педагога належить до числа живомовних і безпосередньо пов'язаних з процесами пізнання, проблема мовно-риторичної освіти визнана вченими як одна з ключових. Дефіцит українськомовного спілкування у якісному вираженні визначають у двох аспектах: у вкрай обмеженому і в надмірному, але нераціональному спілкуванні; якість навчально-виховного процесу пов'язують із тим, наскільки ефективно побудоване, прогнозоване й успішне спілкування вчителя й учнів.

Розгляд історичних аспектів риторики (її джерел, відгалужень, досвіду й набутоків) дав змогу одержати корисну інформацію про характер перебігу досліджуваних явищ і процесів, з'ясувати їх особливості, виявити досягнення й упущення на різних етапах її розвитку з метою вивчення, узагальнення та впровадження у практику навчання риторики української мови сучасних студентів, визначити важливі напрями досліджень цієї проблеми в майбутньому. Процес удосконалення змісту риторики триває від античних часів і до сьогодні. Суперечки і пошуки вчених ведуться навколо різних проблем: 1) риторика – наука чи мистецтво; 2) суть риторики як науки; 3) характер риторики як науки (тяжіє до філософії чи лінгвістики; є окремою наукою чи галуззю однієї з наук; теоретична чи прикладна наука тощо); 4) зміст риторики як навчальної дисципліни тощо.

Вивчення історичних аспектів риторики дає підстави стверджувати, що її творчий, освітній і виховний потенціал розкривався впродовж усього існування європейської цивілізації. Дослідники виділяють такі етапи становлення риторики: 1) античний (створення культу слова, винайдення системи доказів і аргументів, виховання ритора – гідного громадянина, компетентного в публічному мовленні, організація мовленнєвих відносин у суспільстві, визначення критеріїв оцінювання публічної діяльності); 2) середньовічний (удосконалення системи доказів та аргументів; утвердження ораторської достатності національних мов шляхом утворення національних риторичних шкіл; утвердження риторики як основи гуманістичної освіти; розвиток світського красномовства); 3) сучасний (поява нових риторичних шкіл: російської, американської, японської риторичних шкіл; відродження риторики в Україні).

Історичні джерела підтверджують лінгвістичну природу риторики, що виявляється в інтеграції мисленнєвої, мовної й комунікативної діяльності, спрямованої на повне і системне пізнання світу засобами конкретно-чуттєвого сприймання, образного уявлення, понятійного мислення та мовотворення. Процес удосконалення мовомислення і мововідтворення в різноманітних ситуаціях мовно-комунікативної діяльності регулюється

риторичними законами. Мовна основа риторики дає змогу забезпечити логіку, ясність, яскравість та емоційність думки, формувати типові комунікативні моделі (побутову, наукову, професійну, виробничу, релігійну, художню та ін.), що сукупно стають основою для створення комплексної (національної) моделі.

З досвіду античної й середньовічної риторики привертає увагу насамперед педагогічна спадщина Квінтіліана і Ф. Прокоповича. Актуальними та співзвучними сучасним напрямом реформування освіти варто вважати висновки Квінтіліана про те, що освіта повинна базуватися на принципах демократизму й гуманності і бути морально орієнтованою. У методичній системі римського вченого особливе місце відведено підготовці до риторичної освіти, важливими етапами якої є базова загальна і мовна освіта; вивченню теорії риторики, класичних зразків ораторського мистецтва, наслідуванню і власній ораторській практиці. Цінність праці Квінтіліана вбачаємо насамперед у тому, що його „Настанови...” являють собою педагогічну систему, прогнозованим результатом якої мало бути виховання власне ораторських навичок, наявність яких дає змогу людині вільно й невимушено діяти в будь-якій галузі.

Ф. Прокопович в основу власного підходу до навчання риторики поклав ідею духовного, раціонального й гуманного значення риторичних знань і вмінь, соціально-організаційну та культурно-освітню функції красномовства; визначальними напрямками теоретико-пізнавальної концепції вважав чуттєве пізнання і мисленнєву форму, що передбачало використання сил інтелекту (розуму, думки, свідомості тощо). Риторичну спадщину вченого розглядаємо як значний крок у становленні науки про ораторське мистецтво в Україні. Розроблений українським професором новітній цикл лекцій заклав міцні підвалини для сучасної риторичної освіти.

Різні напрями досліджень з риторики (історія – Ю. Рождественський, О. Волков, В. Аннушкін, І. Пешков та ін.; методика шкільної риторики – Т. Ладиженська, Н. Іпполітова, Н. Ладиженська, З. Смелкова та ін.; риторика діалогу і досвід її викладання – С. Мінеєва та ін.; жанрознавство, елітарний тип мовленнєвої культури – О. Сиротиніна, Т. Кочеткова та ін.; риторика у вищих навчальних закладах – Л. Туміна та ін.) об'єднує сучасна російська риторична школа.

Сучасну українську риторичну науку репрезентують наукові розвідки Л. Мацько, Г. Сагач, З. Куньч, Л. Ткаченко, А. Первушиної, Я. Білоусової, М. Препотенської та ін. учених. Визначені ними суспільні й освітні функції риторики, закони і стратегії риторичної освіти потребують реального втілення у систему освіти України. Предметом окремих досліджень мають стати загальна і галузеві риторики (педагогічна, судова, політична, світська, торгівельна тощо). Системний підхід до мовно-риторичної освіти передбачає наявність такої важливої ланки, як шкільна риторика. Вагомим чинником у процесі риторизації освітнього простору є вчитель, тому проблему створення методики навчання риторики української мови майбутніх учителів розглядаємо як актуальну й суспільно важливу.

Показово, що у високорозвинених країнах добробут суспільства й особистості пов'язують з мовною освітою населення і вмінням людини користуватися всіма видами слова. Історія риторики підтверджує суспільне й професійне значення навчання надійних, гнучких та ефективних методів спілкування, формування вмінь і навичок засобами мови захищати власну позицію (етос), осмислювати й аргументувати її (логос) і водночас бути щирими й емоційно привабливими (пафос).

З огляду на те, що знання риторики української мови сприяють входженню й успішній адаптації молодих людей у соціумі, важливе значення мав аналіз соціолінгвістичних досліджень, з-поміж яких цінними вважаємо розширення соціальної бази української мови і повернення їй функціональної повноти й національної привабливості, утвердження позицій змістової сторони риторичної тріади (етос – логос – пафос) в суспільстві. Риторика в Україні повинна взяти на себе функції законодавця українськомовного смаку й українськомовної моди серед студентської молоді, вироблення української мовної стійкості як обов'язкової передумови успішного мовного самоствердження народу, популяризатора національно-культурної специфіки мовленнєвого спілкування, утверджувача в суспільстві думки про залежність соціального статусу людини від рівня володіння державною мовою і навичок адекватної мовної поведінки у різних ситуаціях спілкування.

Характерними особливостями спілкування в сучасному суспільстві (за Ф. Бацевичем) є розширення сфери спілкування, збільшення питомої ваги коротких, поверхових мовленнєвих контактів; скорочення часу спілкування з людьми за рахунок „спілкування” із засобами масової інформації; ухиляння від спілкування через перевантаження і щоденну втому; інтенсивність спілкування у сфері обслуговування; зростання рівня знеособленого спілкування; відведення більшої кількості часу на накопичення інформації, ніж на її обговорення тощо. Мовно-риторична освіта має впливати на характер спілкування в суспільстві і формувати нові, більш привабливі й ефективні його характеристики.

Актуальність проблеми якісного й ефективного українськомовного спілкування посилюється потребами сучасного суспільства, його духовною й матеріальною сферами. Найбільш впливовою і відповідальною сферою за формування високої культури українськомовного спілкування є галузь освіти. У зв'язку з цим учені наголошують на важливості завдання систематизації й накопичення знань з питань мовного спілкування, прогнозування потреб людей у нових його видах, а також збереження і закріплення традиційних позитивних форм мовно-соціальної комунікації. У такій ситуації зростає соціальне значення взірцевого українського мовлення вчителя і його володіння ефективними стратегіями й тактиками спілкування.

Зміст другого розділу „**Психолого-педагогічні передумови навчання риторики майбутніх учителів**” представлений трьома блоками: 1) роль психологічних факторів у засвоєнні риторики; 2) педагогічне спілкування; 3) мовно-риторична особистість учителя. Логіка структури розділу зумовлена головним завданням дослідження – формувати засобами риторики

української мови мовно-риторичну особистість елітарного типу. За даними психологічної науки, реалізувати поставлені завдання спроможна лише вольова особистість, що має високий рівень інтелектуального розвитку, добру пам'ять, розвинене мислення, мовлення і почуттєву сферу.

Принципово важливим є розгляд складників і можливостей інтелекту як основи для успішної навчальної діяльності майбутніх учителів: професійно-педагогічних особливостей уваги, видів пам'яті, прийомів запам'ятовування й утримування інформації, чинників, що стимулюють і розвивають мислення, значення сили волі та головних її якостей (ініціативність, самостійність, рішучість, енергійність, наполегливість). Інтегральною інтелектуальною здібністю, яка визначає успішність спілкування й адаптації в соціумі, вчені вважають соціальний інтелект. Із його розвитком пов'язують пізнавальні процеси відображення соціальних об'єктів, розуміння вчинків і дій, усвідомлення мовленнєвої продукції людини, а також її невербальних реакцій (міміки, поз, жестів).

З'ясовано, що розвинутий соціальний інтелект відіграє головну роль у розв'язанні комунікативних завдань. Дослідники характеризують його як особливий вид людського інтелекту, як результат цілісної особистісної структури людини, від чого залежить адекватна взаємодія із соціальною дійсністю і творча її перебудова. На сучасному етапі психологічних досліджень цілком логічною і своєчасною є поява нового поняття – „емоційний інтелект”. Обґрунтування його змісту базується на аналізі здатності людини розуміти витоки власних емоцій та емоцій інших людей, адекватно співвідносити їх із внутрішніми чи зовнішніми чинниками, контролювати й регулювати емоційні вияви у поведінці, мотивувати діяльність, спрямовану на досягнення цілей.

Особливий інтерес становлять професійно-педагогічні характеристики уваги, що виявляються в умінні налагодити контакт, створити емоційний мікроклімат уроку, здійснювати регуляцію й контроль за процесом взаємодії тощо. Головним джерелом активності учня (студента) в навчальному процесі є інтерес як найбільш ефективний і потужний збудник уваги. Однак з метою забезпечення бажаного результату педагогічного спілкування вчителю необхідно не лише вміти захопити увагу аудиторії, а й знати правила її підтримування впродовж усього спілкування.

Важливим складником у підготовці й реалізації різножанрового педагогічного спілкування є запам'ятовування, що полягає в умілому використанні мнемонічних прийомів на різних етапах мовної комунікації. Істотне значення для оратора мають насамперед види пам'яті, об'єднані за аналізатором, який переважає у процесах запам'ятовування, збереження і відтворення матеріалу. Це, зокрема, зорова (збереження і відтворення зорових образів), слухова (гарне запам'ятовування і точне відтворення інформації), моторна (запам'ятовування, збереження, а при необхідності й відтворення з достатньою точністю різних рухів) та емоційна (зберігає переживання) пам'ять. Варта уваги словесна активна пам'ять (за М. Жинкіним) як надійний

засіб поповнення активного словника й удосконалення механізму пошуку необхідного слова у процесі мовленнєвого акту.

Одним із завдань риторики української мови є формування світогляду і розвиток мисленнєво-мовленнєвої діяльності. Античні вчені вважали, що навчитися говорити можна лише навчившись мислити. З огляду на те, що результатом мислення вважають думку, процес породження мовлення варто розглядати у вигляді алгоритму: мотив – думка – внутрішнє мовлення – слово. Як продуктивний тип дослідники виділяють реактивне мислення. Відповідно до освітніх завдань і цілей варто говорити про активне (самостійний пошук інформації, активне осмислення й опрацювання її) й діяльнісне (уміння виділити цілі, пріоритети, альтернативи, врахувати погляди інших людей і т. ін.) мислення. Традиційно сильний критичний акцент і такі його принципи: виявлення і заперечення припущень, перевірка фактичної точності й логічної послідовності, розгляд контексту, вивчення альтернатив. Не меншою мірою сучасне суспільство потребує позитивного (творчого) мислення, функції якого полягають у мобілізації зусиль, продукуванні нових ідей, формуванні естетичного смаку та у відчутті гармонії. Основними його показниками, на думку М. Кашапова, є оригінальність думки, подолання бар'єрів минулого досвіду, нестандартне сприйняття світу, здатність виявляти незвичні асоціації між двома різними речами, бачити і сприймати проблему, знаходити протиріччя, налагоджувати зв'язки з іншими проблемами тощо.

Емоційний складник у риторичі пов'язують із однією з головних її категорій – пафосом, що репрезентує емоційно-вольовий аспект образу оратора, спрямовує й організовує волю аудиторії до прийняття певних рішень. Емоції розглядаємо не лише як опосередковану переконаннями людини моральну цінність, але й у зв'язку з природною потребою організму в емоційному насиченні. Враховуємо той факт, що емоції бажані і як регулятор моральної поведінки: людина, тривалий час позбавлена хвилювань, переживань, тривог, відчуває емоційний голод, що заважає нормальному розвитку людського організму в період дитинства і згубно діє у зрілому віці.

Визначальною рисою особистості психологи називають силу волі й твердість характеру. Показниками психологічної стійкості діяльності вчителя є впевненість у собі, відсутність емоційної напруги і страху перед дітьми, вміння володіти собою, наявність вольових якостей, задоволення діяльністю та нормальна стомлюваність.

Важливість і актуальність курсу риторики української мови пояснюємо, з одного боку, її спрямуванням на розвиток українськомовної мислячої особистості, з іншого боку, можливостями навчати ефективної технології керування педагогічним процесом. Досягненню цих завдань сприяють уміння спілкуватися українською мовою в професійній та інших сферах суспільного життя.

Великого значення мовному спілкуванню надавав В. Сухомлинський. Поради вченого стосуються змісту, функцій, значення, критеріїв, ознак педагогічного спілкування, суть якого педагог убаचाє насамперед у

надзвичайно багатогранному задоволенні потреби людини в людині. Функції спілкування, на думку вченого, реалізуються на уроках, у виховних бесідах з учнями, у розмовах з колегами й батьками. Вміння і бажання спілкуватися В. Сухомлинський розглядає як один із критеріїв професійної придатності.

Виділяємо такі етапи професійного спілкування: 1) прогностичний (моделювання майбутнього спілкування); 2) організаційний (початковий період спілкування); 3) діяльнісний (реалізація стратегій і тактик спілкування, керування процесом); 4) рефлексивний (аналіз відповідності мети, завдань і засобів мовнокомунікативної взаємодії з її результатами; моделювання подальшого спілкування).

Важливою передумовою успішного педагогічного спілкування є майстерне володіння засобами професійно-педагогічної комунікації. До уваги беремо психологічні показники успішності педагогічного спілкування (спонтанність, легкість, задоволення спілкуванням, високі рівні розвитку децентрації, ідентифікації, емпатії й рефлексії) і критерії продуктивності навчального спілкування (навченість, партнерські стосунки, сприятливий мікроклімат у колективі, уникнення конфліктів чи достойний вихід із них, інтерес до навчального предмета). Ефективність спілкування великою мірою залежить від авторитету суб'єкта впливу (у нашому випадку – вчителя).

З огляду на специфіку педагогічного спілкування, виділяємо такі його функції: *інформаційно-комунікативну* (передавання, прийом, сприйняття й обмін інформацією), *регуляційно-комунікативну* (налагодження контакту, організація спільної навчальної діяльності, стимулювання активності суб'єктів спілкування, узгодження дій, сприяння усвідомленню власного місця в системі рольових, статусних, міжособистісних і комунікативних зв'язків; вплив на стан і поведінку співрозмовників; формування мотиваційної основи), *виховувально-комунікативну* (реалізація виховної мети), *нормативну* (формування в учнів нормативної мовленнєвої поведінки, розмежування конфліктної (дисгармонійної) і кооперативної (гармонійної, толерантної) мовленнєвої поведінки), *соціально-комунікативну* (усвідомлення учнями їх ролі й місця в суспільному житті, співвіднесення себе з певною роллю, утвердження її на мовному і мовленнєвому рівні, формування соціального статусу, що значною мірою виявляється у контакті її з іншими людьми). Знання й реалізація цих функцій дає змогу вчителю нейтралізувати мовленнєву агресію, формувати почуття дискомфорту від мовної й мовленнєвої дисгармонії, внутрішню потребу у гармонійному спілкуванні суб'єктів навчально-виховного процесу і, як результат, – зробити навчально-виховний процес успішним і прогнозованим.

Одним із ключових положень розділу є мовно-риторична особистість учителя. Дані психологічної науки дають підстави виділити такі ознаки особистості: 1) наявність фізичної, духовної й соціальної інстанцій; 2) самопізнання і потяг до усвідомлення свого „Я”; 3) активність і діяльнісне ставлення до світу; 4) сформований характер, впевненість у протистоянні світові тощо; 5) самодостатність; 6) усвідомлення себе творцем власного життя, індивідуального світу, сфери цінностей та ідеалів; 7) наявність

емоційної, вольової, моральної та ін. сторін. Основу структури особистості становить ціннісно-нормативна система, ставлення до соціально важливих об'єктів та явищ, а також психологічні складники особистісного росту (знаходження себе і свого життєвого шляху, самоактуалізація й розвиток основних особистісних якостей). Поняття особистості розглянуто у контексті лінгводидактичної проблеми – налагодження зв'язків між мовою, мовленням і мовленнєвою діяльністю вчителя. У процесі дослідження з'ясовано, що на формування змісту моделі ідеального вчителя впливають культурно-історичні традиції, процеси реформування й модернізації освітньої галузі, державний устрій та запити суспільства.

До базових одиниць структури мовної особистості належать вербально-семантичний, когнітивний (його елементи – мовна здатність, мовні здібності, мовні знання, мовні стратегії, мовна компетентність, мовна картина світу), прагматичний (цілі, мотиви, інтереси, настанови, інтенційності) (за Ю. Карауловим) та емоційний (за Л. Засекіною) рівні.

Критеріями сформованості національного компонента мовної особистості (за О. Ткаченком) вважаємо почуття національної солідарності, мовну стійкість, тактичну гнучкість, культ національної історії, освіти, книжки, музики і пісні; пошанування власної національної еліти, дієвий патріотизм, усвідомлення престижу української мови, доброзичливий інтерес до інонаціональних етносів.

З'ясовано зміст поняття „мовно-риторична особистість елітарного типу”, у ретроспективі й перспективі представлено риторичний ідеал та ідеал учителя. Ключові позиції моделі сучасного вчителя (особистість + громадянин+професіонал+оратор) визначено за допомогою методів абстрагування, аналізу наукових джерел, анкетування учнів, учителів і студентів, спостереження за навчальним процесом у школі, оброблення й узагальнення зібраного матеріалу, власного педагогічного досвіду.

Під час створення моделі сучасного вчителя враховано історичний та структурно-функціональний підходи до аналізу педагогічної діяльності, специфіку педагогічної діяльності, психолого-педагогічні й соціолінгвістичні закономірності формування особистісних якостей, професійно важливих здібностей і компетенцій, роль та місце риторичної компетенції майбутніх учителів у цілісній структурі моделі. Розроблена модель дає змогу вдосконалювати зміст професійної підготовки сучасного вчителя; цілеспрямовано здійснювати наукову розробку методики викладання риторики у вищому навчальному педагогічному закладі; уніфікувати вимоги до рівня мовно-риторичної підготовки випускника вищого навчального педагогічного закладу; чітко спланувати самостійну роботу студентів з риторики української мови.

Доведено, що риторичні знання і вміння (досконале володіння мовою, мовленнєвими стратегіями і тактиками, здатність керувати комунікативним процесом і здійснювати засобами мови бажаний вплив на учнівську аудиторію) сприяють ефективності навчання й виховання, посиленню

пізнавального інтересу до будь-якої навчальної проблеми, полегшують процес адаптації молодого вчителя в колективі.

У третьому розділі „Лінгвістичні передумови навчання риторики” висвітлено питання теорії лінгвістики, що формують зміст елокутивного розділу риторики української мови, – поняття ораторської мови, тексту, жанру і дискурсу.

Важливість проблеми ораторської мови пов’язуємо зі зростанням ролі риторики як розділу лінгвістичної науки й мистецтва мовлення у підвищенні культури мови в сучасному суспільстві, формуванні престижу українського слова в державі й світі. Ораторство розглядаємо як наступний, вищий щабель володіння мовою, як мовну майстерність, що дає змогу даром живого слова впливати на розум, почуття і волю інших (за М. Кошанським), викликати інтелектуальне й емоційне співпереживання аудиторії (за М. Кохтевим). На думку Ф. Прокоповича, ораторська проза відрізняється від простої розмовної мови найдобрішими словами і вишуканими формами речень. Ознаки ораторської мови, основу яких становили стиль, логос, етос і патос (пафос), формувалися з античних часів.

Узагальнення опрацьованого матеріалу дає підстави для створення схеми структури ораторської мови, яка відображає специфіку дефініції, – від джерел, що її формують (ерудиція оратора; загальна культура; досвід; розвинені мислення, почуттєва сфера, мовлення і мовне чуття; поставлений голос; приємний зовнішній вигляд; досконала техніка мовлення; мораль), якісних характеристик, що виражають її суть (вимисел, відповідність, призначення, словесне вираження, синтаксична будова, ритмометрична організація) і забезпечують красу, якість побудови і достоїнство, до досягнення головної мети – гармонії. Поняття „ораторська мова” розуміємо як гармонійну форму живого спілкування, що базується на засадах етосу, логосу, пафосу і топосу, ефективно використовує лексико-граматичний потенціал мови і здійснює на слухачів бажаний вплив. Таким чином, стрижень ораторської мови становить сукупність мовних засобів усіх рівнів (фонетико-орфоепічного, лексико-фразеологічного, стилістичного і граматичного), організованих за законами риторики у живий чи писаний текст, без чого неможливі інші її характеристики (впливовість, емоційність, логіка, краса, переконливість, елегантність, образність тощо).

Аналіз праць вітчизняних і зарубіжних лінгвістів дав змогу виявити дискусійні питання у підходах до тлумачення понять „текст”, „жанр”, „дискурс” і окреслити зміст уживаних дефініцій у дослідженні. У результаті пошуку компромісного варіанту доходимо висновку, що текст як форма комунікації, одиниця культури, засіб навчання і дидактичний матеріал потребує спеціального вивчення з огляду на важливість його у сфері освіти. Сучасна вітчизняна і зарубіжна наука все більше схиляється до комплексного аналізу тексту як засобу спілкування з урахуванням даних суміжних наук (філософії, психології, семіотики, культурології, поетики), що створює умови для розгляду семантичних, структурних, стилістичних, соціокультурних властивостей тексту і перспектив відновлення філологічної традиції

багатоаспектного підходу до тексту в сучасному мовознавстві. Навички текстової діяльності вчителя сприяють удосконаленню його мовнокомунікативної культури, успішному професійному й особистісному становленню, формуванню активної громадянської позиції.

Встановлено, що на заняттях з риторики української мови текст виконує різні, в тому числі специфічні, функції: засобу реалізації авторського комунікативного задуму; стимулу вдосконалення власних умінь і навичок текстотворення; засобу навчання і виховання; зразка для побудови власного висловлювання; засобу контролю. Ефективність текстової діяльності пов'язують із наявністю текстової компетентності, мети, що визначає текстотворчу діяльність; знань мови (коду) і текстотворчих можливостей мовних одиниць різних рівнів; каналів зв'язку; адресата; зв'язків з дійсністю; знань автором і адресатом правил мовленнєвого спілкування. Для процесу текстотворення важливе значення мають знання текстової норми і її складників (комунікативно-прагматичних, формування змістового плану тексту, жанрово-стилістичних, композиційно-мовленнєвих і норм технічного оформлення).

Важливою функцією тексту є використання його як орієнтувальної основи для іншої діяльності, зокрема, комунікативної. З огляду на це, окремого розгляду потребували процеси розуміння і смислового сприймання тексту. З'ясовано, що сприймання як внутрішній психологічний механізм являє собою складний процес, зумовлений багатьма особливостями і факторами, врахування яких сприяє оптимізації конкретного виду мовленнєвої діяльності і навчальної діяльності в цілому. Сприймання і запам'ятовування тексту пов'язане насамперед з мовними одиницями і їх сполуками, а також із необхідним загальним фондом знань та комунікативним фоном, місцем предикацій, мисленнєвою діяльністю слухачів, індивідуально-психологічними й комунікативно-мовленнєвими особливостями самого мовця.

Педагогічний дискурс має свої жанри, під час виділення яких ураховано функції мовлення вчителя, специфіку фаху, місце кожного жанру в структурі педагогічної комунікації. Риторичний жанр розглядаємо як усталений спосіб побудови впливового мовлення в конкретній ситуації. Його особливості визначаються комунікативною метою, риторичними стратегіями й тактиками. Категорія риторичності (за Л. Горобець) як особливий тип словесного витвору пов'язана з цілеспрямованим відбором і використанням мовних засобів, що базуються на критерії інтенційності. Риторичними структурами вважаємо текстові засоби, що виражають думку автора й надають їй ознак впливовості. Таким чином, риторичність (проблема активної ролі мови і спосіб мінімізувати пасивність реципієнта у процесі засвоєння змісту тексту) слугує для розширення можливостей впливу тексту на реципієнта як гарантія цього впливу і як засіб регулювання його інтенсивності.

Виявлено, що загальної типології мовленнєвих жанрів і жанрів педагогічного мовлення в сучасній лінгвістиці й методиці немає, але наявний досвід і певні варті уваги підходи. Висхідною позицією у класифікації жанрів

мовлення вчителя вважаємо комплексний підхід, так звану „анкету жанру”, розроблену Т. Шмельовою. У результаті аналізу й узагальнення досвіду вчених, формування власного бачення проблеми виділяємо такі класифікаційні ознаки жанрів педагогічного мовлення: форма, характер комунікації, комунікативна стратегія, структура, походження, комунікативна мета, комунікативне минуле, зміст, концепція адресата, концепція мовця, будова, тональність, параметр мовного втілення і характер підготовки.

У розділі представлено типологію жанрів, теоретичне і практичне значення якої полягає в окресленні нових горизонтів наукових досліджень перспективних проблем, сприянні уникненню багатьох помилок і труднощів професійного спілкування, урізноманітненню навчально-виховної діяльності в цілому і підготовки до уроку зокрема, ефективному добору мовних засобів, результативному спілкуванню з учнями, батьками і колегами, виробленню критеріїв аналізу й оцінювання власного мовлення і чужих висловлювань.

Увага до дискурсу дає можливість більш глибоко вивчити мовленнєве наповнення уроку й позаурочного спілкування, уникнути схематизованого підходу до різних його елементів (пояснення, опитування, узагальнення, оцінювання тощо), розкрити інформаційне значення та комунікативно-прагматичну цінність уроку. Знання риторичної стратегії й тактики, особливостей комунікативної діяльності вчителя сприяє організації успішного професійного спілкування.

Особливого значення надаємо змісту елокутивного розділу риторики як етапу „вербалізації думки”, що навчає доцільно вибирати й компоновати мовні засоби з метою здійснення досконалого лексико-граматичного оформлення й художнього увиразнення тексту. Поняття образності ораторської мови, що формується засобами фігурального вираження думки, розглядає елоквенція. Важливість елокуції пояснюємо комплексом задіяних мислительних операцій (актуалізація, категоризація, атомізація, декомпозиція, контрастування, формування, вибір чи заміна найточнішого мовного елемента), спрямованих на реалізацію творчого задуму мовця. З позицій нашого дослідження головне завдання елокуції вбачаємо не в суто теоретичному дослідженні фігуральних засобів, а у формуванні навичок добору й використання наявних фігур з метою увиразнення думки, збудження естетичних переживань, зацікавлення й переконання аудиторії, формування ораторського стилю. Вправному використанню засобів виразності в ораторській практиці можна навчити, змінивши підходи до викладання риторики, згідно з якими належне місце відводиться мовленнєвій практиці, аналізу зразкових текстів і численних невдач у використанні ораторських прийомів тощо. Розгляд джерел естетично-образної системи символіки української мови (фольклор, афоризми, твори художньої літератури, публіцистика тощо) сприяє формуванню метафоричного сприйняття і відтворення світу, асоціативного мислення. Ефективність такої роботи пов'язана зі знанням мови: добрі базові знання інших розділів мови дають змогу ораторові цілісно і якісно оформити свій виступ, вміло варіюючи багатством лексичного складу і граматичної будови.

У четвертому розділі „Інноваційні технології навчання риторики” визначено загальнодидактичні та специфічні принципи навчання риторики української мови, обґрунтовано доцільність вибору інтерактивних методів навчання, кредитно-модульної системи, описано механізм дії обраних методів і засобів, запропоновано один із можливих варіантів системного підходу до організації самостійної роботи студентів з риторики.

Принципи навчання розглядаємо як основні орієнтири перебудови навчально-виховного процесу й певну гарантію відповідності створюваної методики навчання риторики української мови педагогічному й соціальному замовленню, як запоруку високих результатів навчальної діяльності у нинішніх суспільно-історичних умовах. В основу курсу риторики покладено три групи принципів: 1) ключові принципи системи освіти (гуманізація, гуманітаризація, демократизація, національне спрямування, безперервність), відповідно до яких людину розглядаємо як неповторну унікальну цілісність, активну, творчу й вільну національно свідому особистість, що прагне саморозвитку й самоактуалізації; 2) загальнодидактичні (науковості, систематичності й послідовності, наступності й перспективності, зв'язку теорії з практикою, наочності, доступності, свідомості тощо); 3) специфічні (культуровідповідності, ціннісний, стимулювання самостійності й творчості, життєвої перспективи, пріоритету практики, емоційності, цілісності й інтеграції, активізування взаємовпливу навчання риторики й української мови, стилістики, культури мови; гармонізуючого діалогу).

У виборі методів навчання базовою визначено типологію Р. Піонової (теоретико-інформаційні, практико-операційні, пошуково-творчі, методи самостійної роботи і контрольні-оцінювальні) та систему методів самостійної роботи Л. Йовайші (методи дослідження інформаційних джерел, практичні операційні методи, методи навчання творчості). Очевидною перевагою представлених класифікацій вважаємо найбільш повну їх відповідність наявним сьогодні у практиці навчання методам, здатність органічно поєднувати традиції й інновації. Як ефективні для навчання риторики української мови визначаємо різні види лекцій, а також метод вправ, моделювання мовнокомунікативної ситуації, дидактичну гру, проектний метод, диспут, дискусію, тренінг і рефлексію.

Розуміння навчальної лекції як системного, доказового й аргументованого викладу матеріалу з чітко вираженими дидактичними і виховними цілями, як способу популяризації знань дає підстави розглядати вчителя (викладача) у ролі оратора, пропагандиста досягнень певної галузі науки, техніки чи мистецтва. З огляду на те, що пропаганда науково-технічних знань – це вид ораторського мистецтва, а виголошення публічної лекції – професійний обов'язок учителя, лекцію доцільно проводити з урахуванням елементарних вимог класичної та галузевої риторик. Важливими психологічними вміннями лектора (за А. Міхневичем) є організація уваги слухачів, поєднання емоційних і раціональних факторів впливу, використання поряд із переконанням механізмів навіювання, вибір і

застосування видів спілкування з людьми, варіювання засобів впливу залежно від особливостей аудиторії, використання прийомів наочності.

Інноваційна перебудова навчального процесу значною мірою впливає на характер форм, методів і засобів навчання, у тому числі й лекції. Практика підтверджує продуктивність нових її видів: лекції-діалогу, проблемної, інструктивної, узагальнювальної, бінарної лекції, лекції теоретичного конструювання, лекції-конференції, -консультації, -візуалізації, -ділової гри тощо. Ефективності названих типів лекцій сприяють такі прийоми: з'ясування ключових питань попередньої лекції, доповнення студентами її змісту; привернення уваги студентів до змісту лекції за допомогою ключових фраз, постановка проблемних запитань і завдань, спільна пошукова діяльність, конструювання й моделювання тощо.

Розроблено систему вправ з риторики української мови, що сприяє опануванню риторичних відомостей і формуванню професійно важливих мовно-риторичних умінь. З огляду на специфіку навчальної дисципліни, вправи класифіковано за організаційною ознакою: підготовчі, тренувальні, творчі й аналітичні. Дібрано зразки оригінальних українських текстів для наслідування й аналізу під час аудиторних занять і самостійної роботи студентів з риторики.

Відповідно до головних напрямів державної політики у сфері вищої освіти, процес викладання риторики української мови у вищих навчальних закладах модернізовано впровадженням таких освітніх інновацій, як кредитно-модульна технологія (визначено модулі, перелік вимог, запитань і завдань для самоконтролю і критерії оцінювання), елементи групової навчальної діяльності студентів, ситуаційної методики навчання, проблемного навчання тощо та сучасні технічні засоби.

Програма з риторики розроблена за кредитно-модульною технологією. Виділено такі модулі: М-0 – „Вступ до курсу” (комплексна мета, основні завдання, концептуальна ідея та структура дисципліни); М-1 – „Історія риторики”; М-2 – „Теорія риторики”; М-3 – „Практична риторика”; М-4 – „Техніка риторики”; М-К – „Вихідний, підсумковий контроль”.

Сучасна вища школа покликана дати студентам не лише відповідну суму знань, сформувати у них професійні вміння і навички, творче мислення, але й озброїти методикою самостійного пошуку і здобуття інформації, необхідної для подальшої професійної діяльності. Окремим аспектом четвертого розділу є організація самостійної роботи студентів з риторики української мови. З цією метою уточнено суть поняття „самостійна робота студентів”, визначено зміст, структуру й особливості організації самостійної роботи студентів з риторики української мови; окреслено перспективу дистанційного її навчання. Самостійну роботу розглядаємо як цілеспрямовану, внутрішньо мотивовану, структуровану, контрольовану і/чи самоконтрольовану навчальну й наукову діяльність, спрямовану на реалізацію дидактичних, суспільних, професійних та особистих цілей.

Здійснено класифікацію самостійної роботи студентів за такими ознаками: 1) за місцем проведення (аудиторна і позааудиторна); 2) за

категорією (діяльність і дидактична категорія); 3) за способом здійснення контролю (контрольована викладачем і самоконтрольована); 4) за формою (індивідуальна і групова); 5) за напрямом (теоретична й емпірична); 6) за характером (тренувальний, реконструктивно-варіативний, евристичний і дослідницький типи). Самостійну роботу з риторики української мови структуровано за трьома напрямами: засвоєння теоретичного матеріалу, формування мовно-риторичних умінь і навичок, демонстрація навчальних досягнень.

Курс риторики української мови розглядаємо як важливий елемент системи безперервної освіти. Цим пояснюється необхідність планування післядипломної самостійної роботи як окремого етапу після традиційних аудиторного й позааудиторного. Оскільки ця ланка залишається поза увагою дослідників, а мовно-риторична практика не втрачає актуальності й після закінчення університету, є потреба у методичних рекомендаціях і розробленні напрямів такого аспекту самостійної роботи.

У п'ятому розділі „**Експериментально-дослідне навчання за розробленою методикою**” представлено систему дослідного навчання риторики, структуру експериментальної методики навчання риторики української мови, проаналізовано основні її складники, вимоги до змісту і методів навчання, визначено змістову й експериментальну базу, описано хід і результати експерименту.

Для всіх етапів експерименту (від аналітико-констатувального до контрольного) визначено рівні виміру навчальних досягнень, показники і критерії оцінювання. Відповідно до рівнів знань і вмінь розроблено критерії оцінювання навчальних досягнень з теорії і практики риторики: 1) володіння риторичними знаннями (перевіряється здатність студента виявляти певний рівень обізнаності з тією чи іншою темою, розділу; знання термінології) і 2) сформованості риторичних умінь (перевіряється здатність студента демонструвати риторичні вміння, передбачені програмою з риторики української мови). Виділено види риторичних умінь (тактико-стратегічний, аналітичний, мовно-виражальний і виконавський), рівні і показники риторичної компетенції та критерії їх оцінювання.

Мета констатувального експерименту – з'ясувати проблемні аспекти діяльності сучасного вчителя, розв'язання яких залежить від рівня риторичної підготовки з української мови; виявити і зафіксувати рівень риторичних знань і вмінь студентів вищих педагогічних навчальних закладів як стартову умову експерименту.

Проведено такі види досліджень: аналіз навчально-методичної бази, анкетування й опитування вчителів, студентів, які не вивчали риторику та студентів, що прослухали курс риторики у ВНЗ, спостереження за мовно-риторичною поведінкою вчителів на уроках і студентів на заняттях з методики навчання шкільного курсу української мови та під час проходження педагогічної практики в школах. За даними анкетування, найбільш проблемними для вчителя виявилися такі питання риторики: закони риторики (86%); моделювання аудиторії (82%); види підготовки

публічного мовлення (81%); елокутивна робота (76%); бар'єри у спілкуванні (71%); запитання і відповіді (69%); подолання страху перед аудиторією (68%); жанри мовлення вчителя (67%); секрети успішного виступу (65%); способи переконання (63%); професійне педагогічне слухання (41%).

Результати контрольної роботи засвідчили високий рівень знань теорії риторики у 8 %, достатній – у 36 %, середній – у 47 % і низький у 9 % опитаних; риторичні вміння: високий рівень – 9 %, достатній – 30 %; середній – 50 % і низький – 11 % реципієнтів.

Незважаючи на те, що студенти проходять ретельну підготовку напередодні педагогічної практики (знайомляться з жанрами педагогічної взаємодії, основами знань про мовленнєві тактики в різних ситуаціях спілкування, вимогами щодо культури мови під час пояснення нового матеріалу, формулювання завдань, ілюстрації теоретичних положень, організації бесіди тощо), мовленнєва поведінка їх не позбавлена помилок і недоліків. Багаторічні спостереження дали змогу виявити такі з них: невміння чітко й лаконічно формулювати запитання й завдання; помилки у логіці викладу матеріалу; численні повтори й паузи, спричинені бідністю активного словника; невміння чітко й повно сформулювати висновки, узагальнення; суперечливість між коментарями до відповідей учнів і оцінюванням їх навчальних досягнень; розгубленість у ситуації з'ясування окремих питань; мовні помилки; незнання структури жанрів педагогічного мовлення; нецікаве й композиційно розмите монологічне мовлення; невміння бути оригінальним у багатьох ситуаціях спілкування; невміння аргументувати поурочний бал тощо.

Розроблено такі рівні риторичної компетенції:

– високий рівень (риторичне українське мовлення ефективно, впливове, емоційно насичене, оригінальне, самодостатнє; за класифікацією О. Сиротиніної відповідає елітарному типові української мовленнєвої культури) передбачає риторичну грамотність, усвідомлений вибір і варіювання стратегій, тактик і прийомів комунікації підготовленого і спонтанного мовлення; раціональний відбір текстової інформації з урахуванням даних закону моделювання аудиторії; різноманітність і доцільність виражальних засобів української мови, мовленнєвих і риторичних прийомів; адекватність мовного матеріалу темі і стилю висловлювання; розвинуте мовне чуття і мовна стійкість; вміле використання жанрів у різних ситуаціях педагогічного спілкування;

– достатній рівень (риторичне мовлення переважно правильне, логічне, впливове, гарно сприймається; відповідає середньолітературному типові) демонструє показники, наближені до високого рівня, однак наявність мовно-риторичних помилок (невміння моделювати тексти, добирати ефективні стратегії і тактики, моделювати аудиторію, використовувати жанрове і мовне багатство) свідчать, що процес формування риторичної компетенції ще не завершився;

– середній рівень (у риторичному мовленні трапляються лексичні, граматичні й логічні помилки, неоригінальне; відповідає професійно

обмеженому типові); мовленнєва поведінка не завжди продумана і переконлива; вибір стратегій нелогічний; мовці не можуть повною мірою застосувати на практиці здобуті риторичні знання; не одразу налагоджують контакт зі співрозмовником, не завжди переконливі, емоційно невиразні;

– низький рівень (риторичне українське мовлення лексично, граматично й емоційно бідне, непереконливе, стилістично невиразне; відповідає літературно-розмовному типу). Характерні ознаки мовленнєво-риторичної діяльності: мовці мають слабку мовно-риторичну підготовку; наявні штампи і кліше, велика кількість жанрових, стилістичних і риторичних помилок; теоретичні знання жанрових особливостей педагогічного мовлення не інтегрувалися в уміння.

Експериментально підтверджено необхідність створення сучасної системи навчання риторики української мови, що передбачала б засвоєння базової теорії, оперування понятійним апаратом, удосконалення вмінь і навичок текстотворення, майстерне володіння українською мовою, жанрами педагогічного мовлення, технікою мовлення і риторичним аналізом.

Визначено основні елементи формувального експерименту: організаційний (створення умов для проведення навчання, ознайомлення з програмою і завданнями; консультація, методичні рекомендації); теоретичний (лекції, самостійне опрацювання теорії з риторики української мови, реферати); практичний (реалізація кредитно-модульної технології, впровадження інтерактивних методів, прийомів і засобів навчання); самостійно-пошуковий (організація самостійної мовно-риторичної роботи студентів), творчо-дослідницький (робота над елокуцією й елоквенцією української мови; укладання словників ораторської мови; ораторська практика студентів; робота над удосконаленням ораторської майстерності) і контрольнo-узагальнювальний (проведення й аналіз контрольних робіт).

Формувальний експеримент проходив у три етапи:

I-й етап (теоретичний) підтвердив доцільність вибору форм, методів і засобів передачі й засвоєння теоретичних знань з риторики української мови та організації самостійної мовно-риторичної роботи студентів. Активізації пізнавальної мовно-риторичної діяльності сприяли різні види лекцій (лекція-діалог, проблемна, лекція-конференція тощо), використання навчально-методичних матеріалів, ведення риторичної папки і словника ораторської мови.

II-й етап мав виразне практичне спрямування: реалізовано інтерактивні (мовно-риторичне проектування, моделювання мовнокомунікативних ситуацій, ігрова діяльність, тренінги, дискусії) і традиційні (вправи і завдання з риторики української мови) методи навчання, спрямовані на формування мовно-риторичних умінь і навичок, що мають інтегруватися у риторичну компетенцію.

Система вправ з риторики української мови спрямована на формування тактико-стратегічних, аналітичних, мовно-виражальних і виконавських умінь. Під час практичних занять головний акцент зроблено на ілокутивній роботі, успішній реалізації якої сприяли різні види роботи з текстами, зокрема збагачення й увиразнення, редагування, написання ескізу промови;

аналіз мовних засобів виразності, порівняння текстів, збагачення тексту метафорами і порівняннями, написання тексту за опорними фігуральними засобами. На заняттях та під час самостійної роботи студентів використано зразки оригінальних текстів публічних виступів та яскравих композиційних елементів (вступів, висновків).

Під час реалізації методу моделювання мовнокомунікативних ситуацій поставлено два завдання: формування навичок прийняття ефективних рішень і вдосконалення ораторської мови. З цією метою розроблено серію проблемних мовнокомунікативних ситуацій, впроваджено систематичне ведення словника ораторської мови, головними структурними елементами якого є 1) пасивна лексика; 2) фахова лексика; 3) фігуральні вирази. Першу групу визначено з метою активізації у мовленні студентів українських слів і виразів (наприклад, „мисткиня”, „доробок”, „долучитися”, „поступ” „рясніти” тощо). У розділі „Фахова лексика” майбутні вчителі (наприклад, образотворчого мистецтва), записують такі слова і вирази: „етюд”, „колорит”, „художнє втілення”, „пастель”, „акварель”, „плерер”, „олійна композиція”, „палітра” та ін., а також зразки засобів фігурального вираження думки: „пастельна ніжність колориту”, „могутня енергетика кольору”, „повітряність і світлонасиченість кольору”, „стихія кольору”, „повнозвуччя кожної плями”, „оптимістичні кольори”, „вишуканість і лаконічність форм”, „колористична гнучкість”, „акорди кольору”, „соковитий мазок” „з мудрого споглядання народжується гармонія”, „графіка – мистецтво елітарне і за духом близьке до поезії” тощо.

Тренінги спрямовано на формування мовно-риторичних умінь і навичок, що в сукупності дають змогу бути гарним співрозмовником, вільно триматися перед аудиторією, цікаво й ефектно виголошувати промову, ефективно спілкуватися. Так, система тренінгів „Азбука спілкування” спрямована на удосконалення навичок успішного спілкування українською мовою, володіння мімікою, жестами, кінесикою й проксемікою; налагодження й підтримання контакту з аудиторією, шліфування виконавських умінь тощо.

Продуктивність занять підвищується також за рахунок спеціальних засобів навчання, найефективнішими серед яких є відео- й аудіоматеріали, зокрема, відеозаписи мовленнєвої поведінки у ситуації професійного спілкування та їх аналіз.

Завданням III-ого етапу була перевірка рівня засвоєння студентами теоретичних знань і формування риторичних умінь і навичок. З цією метою після завершення формувального експерименту проводилося спостереження за мовленнєвою поведінкою студентів під час проходження педагогічної практики в школі, на заняттях, а також різні види контролю: риторичний аналіз залікових текстів різних жанрів, контрольні завдання і тести, що давали інформацію про навчальні досягнення з теорії, практики і техніки української риторики та про вміння студентів творчо застосовувати здобуті знання і вміння у новій комунікативній ситуації.

Таблиці демонструють результати контрольних зрізів з питань теорії і практики риторики у порівнянні зі стартовими показниками.

Таблиця 1

Навчальні досягнення з питань теорії риторики, %

Категорія студентів	Високий рівень	Достатній рівень	Середній рівень	Низький рівень
Констатувальний зріз	8,5	36,5	45,5	9,5
Контрольні групи (КГ)	9,5	39,5	44,5	6,5
Експериментальні групи (ЕГ)	14,5	43,0	35,0	3,5

Таблиця 2

Навчальні досягнення практичного рівня, %

Категорія студентів	Високий рівень	Достатній рівень	Середній рівень	Низький рівень
Констатувальний зріз	9,7	29,7	48,1	12,5
Контрольні групи (КГ)	12,2	34,5	44,1	9,2
Експериментальні групи (ЕГ)	18,6	40,3	36,0	5,1

Аналіз виконаних завдань дав змогу виявити позитивний вплив експериментальної методики на результати навчання. Цифрові дані, вміщені у таблицях, засвідчують загальну позитивну динаміку. Різниця показників теоретичного і практичного рівнів пояснюється насамперед тим, що в експериментальній методиці головний акцент зроблено на формування практичних умінь і навичок, теоретичний блок переважно орієнтований на самостійне опрацювання. Однак виявлене у результаті зростання показників навчальних досягнень з теорії риторики української мови (12,5% – порівняно зі стартовим (констатувальним) результатом і 8,5% – у порівнянні КГ і ЕГ (за результатами високого і достатнього рівнів)) ілюструє в цілому позитивні зміни. Як підтвердив експеримент, методичні рекомендації, розроблені алгоритми дій студента під час самостійної роботи значно покращують процес самостійного навчання і стимулюють пізнавальний інтерес. Різниця результатів практичного блоку більша: відповідно на 19,5% і 12,2%. Порівняння результатів формувального етапу експерименту з даними констатувального зрізу засвідчує переваги розробленої методики навчання риторики української мови.

Аналіз письмових завдань творчого рівня засвідчує зменшення на 40% помилок у логіці викладу думок, на 35% – мовних помилок, на 63% – помилок структурно-композиційного характеру. У 87% робіт засвідчено якісне зростання мовного оформлення тексту (вживання засобів фігурального вираження, збагачення активного словника, різноманітна синтаксична будова

тощо), оригінальність композиційних елементів (вступу, висновків), багатий і доцільний ілюстративний матеріал тощо.

Анкетування, проведене після експериментального навчання, засвідчило, що 85% опитаних почувають себе впевнено у спілкуванні з учнями і вчителями, 64% навчилися долати страх перед незнайомою аудиторією; обізнаність з алгоритмами і схемами опрацювання жанрів полегшує процес моделювання уроку, організації спілкування 78% студентів; 92% реципієнтів відчують потребу і бажання самостійно удосконалювати свої знання з риторики української мови.

Загалом експеримент показав, що досліджувана методика навчання риторики української мови є професійно орієнтованою, інноваційною й ефективною. У результаті впровадження спеціально розробленої дидактичної моделі навчання риторики української мови майбутніх учителів у навчальний процес вищих педагогічних навчальних закладів підтверджено висунуту в дослідженні гіпотезу.

ВИСНОВКИ

1. Риторика в сучасній українській вищій школі є необхідною передумовою підвищення освітнього і культурного рівня студентів, запорукою якісно нової організації суспільних відносин і засобом утвердження пріоритету високої мовної культури в усіх сферах суспільного життя та державотворчої ролі української мови.

У ході дисертаційного дослідження встановлено, що узагальненими орієнтирами у навчанні риторики української мови майбутніх учителів повинні бути два рівні цільовизначення соціального замовлення: *загальносоціологічний* (виховувати громадянина-патріота своєї держави, формувати мовно-риторичну особистість елітарного типу) і *педагогічний* (орієнтуватися на систему цінностей (національних, державних, освітніх, родинних тощо); створювати умови для самореалізації, самовираження і самоутвердження особистості). Риторика розглядаємо як розділ курсу сучасної української літературної мови, що навчає ефективною гармонійною українськомовною комунікації у педагогічній сфері, сприяє успішній організації навчально-виховного процесу і формуванню риторичної компетенції. Головним завданням курсу вважаємо виховання мовно-риторичної особистості вчителя як носія елітарного типу української культури.

2. Важливим джерелом формування змісту сучасної української риторики є світова риторична спадщина, зокрема такі її аспекти: науковий доробок Арістотеля (прийоми і методи аргументації; образ оратора; система топів; теорія мовленнєвого менталітету); Цицерона (правила навчання оратора; технологія складання промов); Квінтіліана (авторська методика навчання риторики); Ф. Прокоповича (авторський курс риторики; вчення про стилі; похвальне красномовство); М. Кошанського (методика написання творчих робіт); С. Іванової, А. Міхневича (підготовка фахових лекторів) та

ін. Вартий вивчення досвід російської риторичної школи з дослідження проблем шкільної риторики (Т. Ладиженська), жанрознавства, елітарного типу мовленнєвої культури (О. Сиротиніна), ділової риторики (Т. Анисимова), риторики діалогу (С. Мінеєва) тощо.

3. Виявлено дані соціолінгвістики, важливі для розв'язання засобами риторики української мови завдань соціологізації особистості, вирішення проблем суспільної українськомовної практики (криза мовної культури, мовна агресія, стилістичне зниження і загальна деформація комунікативної сфери тощо), утвердження в суспільстві думки про залежність соціального статусу людини від рівня її мовної і мовленнєвої культури. Дослідження психологічних особливостей професійного спілкування вчителя орієнтують у виборі способів формування високого рівня риторичних умінь і навичок, професійно важливих здібностей. Для навчання риторики української мови вартісні такі психологічні чинники, як увага, пам'ять, емоції, воля і спостережливість. Сукупно з соціолінгвістичними складниками вони сприяють формуванню соціального інтелекту як визначального чинника у становленні фахівців педагогічного профілю і формуванню мовнокомунікативної компетенції.

4. Підтверджено припущення про те, що готовність учителя до педагогічного спілкування як виду діяльності робить навчально-виховний процес більш прогнозованим у плані успішності. Ефективність педагогічного спілкування залежить від мовно-риторичної підготовки вчителя, його психологічної культури, знань особливостей учнів, емоційної єдності педагога й учнів, настанови, педагогічного такту, мовленнєвого розвитку, педагогічної техніки і вміння слухати. Врахування психологічних і рольових особливостей учасників навчального процесу сприяє взаєморозумінню, налагодженню ефективного спілкування й активного зворотного зв'язку, успішній реалізації навчально-виховних цілей.

5. Розгляд образу ідеального оратора і вчителя у ретроспективі та перспективі дав змогу визначити складники моделі ідеалу сучасного вчителя-ритора й окреслити перспективні для дослідження аспекти. Поняття риторичного ідеалу має важливе дидактичне і суспільне значення як узагальнений зразок ідеалу мовленнєвої поведінки, як один зі способів розв'язання професійно-комунікативних завдань, пізнання й утвердження цінностей української культури, як засіб удосконалення моделі сучасного ідеального вчителя. Його суть виражено в дефініції „елітарний тип мовно-риторичної особистості”, що, на наш погляд, характеризує компетентних, національно свідомих і самоактуалізованих у соборному суспільстві носіїв мови, які володіють риторичними законами, стратегіями й тактиками спілкування, здатні вільно, без особливих зусиль і результативно використовувати в усіх сферах життя функціонально-стильові можливості мови. В основу моделі цілісного образу ідеалу сучасного вчителя покладено сукупність професійно важливих здібностей, характеристик і компетенцій.

Доведено, що риторична компетенція є важливим і обов'язковим складником професійної компетенції вчителя. Володіння українськомовними

риторичними стратегіями і тактиками, специфікою жанрів педагогічного мовлення сприяє успішній реалізації будь-яких комунікативних цілей.

6. Риторична підготовка студентів вищих педагогічних навчальних закладів передбачає засвоєння таких базових лінгвістичних понять: 1) ораторська мова (як гармонійна форма живого спілкування, що базується на засадах етосу, логосу, пафосу і топосу і здійснює на слухачів бажаний вплив); 2) текст (як продукт і процес комунікативної взаємодії вчителя й учнів); 3) дискурс (як процес мовленнєвої поведінки); 4) жанр (як дидактична одиниця). Представлена в роботі типологія жанрів має теоретичне і практичне значення, оскільки знання й володіння нею сприяє уникненню багатьох помилок і труднощів професійного спілкування, урізноманітненню не лише підготовки до уроку, але й навчально-виховної діяльності в цілому, ефективному добору засобів навчання, результативному спілкуванню з учнями, батьками і колегами, виробленню критеріїв аналізу й оцінювання власного мовлення та чужих висловлювань, окреслює нові горизонти наукових досліджень перспективних проблем.

7. Зміст курсу риторики української мови і оцінювання навчальних досягнень студентів визначено з урахуванням співвіднесення очікуваних результатів навчання з ієрархією його цілей, основними серед яких є формування риторичної компетенції, уміння налагоджувати гармонійний діалог. Встановлено залежність досягнутих результатів від вибору й поєднання інноваційних технологій і традиційних форм та методів навчання. З огляду на головні напрями державної політики щодо розвитку вищої освіти, процес викладання риторики у вищих навчальних закладах модернізовано: впроваджено такі освітні інновації, як кредитно-модульна технологія, організація елементів ситуаційної методики навчання, проблемного навчання, рольові ігри, тренінги, діалог, дискусії та нові інформаційні технології.

8. Експериментально доведено, що розроблена методика навчання риторики української мови студентів вищих педагогічних навчальних закладів сприяла підвищенню пізнавального інтересу до риторики української мови, якості мовно-риторичної підготовки, формуванню професійних комунікативних умінь і навичок, упевненості у своїх силах і виборі професії, активізації навчальної діяльності студентів.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми навчання риторики майбутніх учителів. Подальшого вивчення і дослідження потребують питання особливостей мовлення носіїв елітарного типу української мовленнєвої культури, методики дослідження і навчання жанрів мовлення вчителя, бар'єри спілкування, питання мовної агресії та засоби гармонізації професійного й міжособистісного спілкування тощо.

Основні положення дисертаційного дослідження викладено у таких публікаціях:

Монографія

1. Голуб Н. Б. Риторика у вищій школі / Ніна Борисівна Голуб. – Черкаси : Брама-Україна, 2008. – 408 с.

Навчальні програми і посібники

2. Риторика. Програма навчальної дисципліни [уклад. Н. Б. Голуб]; – К. : Національний педагогічний ун-т імені М.П. Драгоманова. – 2008. – 28 с.

3. Голуб Н.Б. Риторика: навчально-методичний комплекс / Голуб Н. Б. – Черкаси : ЧНУ, 2003. – 72 с.

4. Голуб Н. Б. Самостійна робота студентів з риторики : навч.-методич. посіб. / Голуб Н. Б. – Черкаси : Брама-Україна. – 2008. – 232 с.

Статті у фахових наукових журналах і збірниках наукових праць

5. Голуб Н. Б. Викладання елементів практичної риторики в 10 класі / Н. Б. Голуб // Українська мова і література в школі. – 2002. – № 3. – С. 4–9.

6. Голуб Н. Б. Викладання елементів практичної риторики в 10-11 класах / Н. Б. Голуб // Українська мова і література в школі. – 2002. – № 4. – С. 4–9.

7. Голуб Н.Б. Комунікативно-діяльнісний підхід до вивчення лексикології в школі / Н.Б. Голуб // Освіта Донбасу. – 2003. – №1 (96). – С.18-21.

8. Голуб Н. Б. До проблеми викладання мовознавчих дисциплін на нефілологічних факультетах у ВНЗ / Н. Б. Голуб // Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. – 2003. – № 12 (68). – С. 115–118.

9. Голуб Н.Б. Аналіз усного мовлення студентської молоді / Н. Б. Голуб // Вісник Черкаського університету. – 2004. – Вип. 54. – С. 52–54. – (Серія „Педагогічні науки”).

10. Голуб Н. Б. Викладання риторики майбутнім учителям-словесникам / Н. Б. Голуб // Вісник Глухівського державного педагогічного університету. – 2006. – Вип. 7. – С. 105–110. – (Серія „Педагогічні науки”).

11. Голуб Н. Б. Про роль практичної риторики в діяльності вчителя-словесника / Н. Б. Голуб // Освіта Донбасу. – 2007. – № 1 (120). – С. 90–96.

12. Голуб Н. Б. Психологічні засади навчання риторики у вищих навчальних педагогічних закладах / Н. Б. Голуб // Вісник Черкаського університету. – 2007. – Вип. 97. – С. 85–90. – (Серія „Педагогічні науки”).

13. Голуб Н. Б. Ідеал сучасного вчителя: мовно-риторичний аспект / Н. Б. Голуб // Вісник Житомирського державного університету. – 2007. – Вип. 32. – С. 132–136.

14. Голуб Н. Б. Тестові завдання з риторики (для студентів вищих педагогічних навчальних закладів) / Н. Б. Голуб // Українська мова і література в школі. – 2007. – № 4. – С. 44–48.

15. Голуб Н. Б. Система вправ з риторики для студентів педагогічних спеціальностей / Н. Б. Голуб // Дивослово. – 2007. – № 12. – С. 21–25.

16. Голуб Н. Б. Учитель і учні як творці й учасники педагогічного спілкування / Н. Б. Голуб // Зб. наук. праць Херсонського держ. ун-ту. – Херсон : ХДУ, 2007. – Вип. 46. – С. 64–69. – (Серія „Педагогічні науки”).

17. Голуб Н. Б. Учитель як риторична особистість / Н. Б. Голуб // Науковий вісник Миколаївського державного університету. – Миколаїв : МДУ, 2007. – Вип. 19. – С. 268-278. – (Серія „Педагогічні науки”).

18. Голуб Н. Б. Ретроспектива і перспектива ідеалу вчителя / Н. Б. Голуб // Українська мова і література в школі. – 2007. – № 7-8. – С. 60–65.
19. Голуб Н. Б. Практичний аспект риторизації процесу навчання української мови і літератури в школі / Н. Б. Голуб // Українська мова і література в школі. – 2008. – № 1. – С. 11–16.
20. Голуб Н. Б. Етапи формування риторичного ідеалу / Н. Б. Голуб // Вісник Житомирського державного університету ім. Івана Франка. – Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – Вип. 41. – С. 21–27.
21. Голуб Н. Б. Дидактичні засади навчання риторики у вищих навчальних педагогічних закладах / Н. Б. Голуб // Педагогіка вищої та середньої школи : зб. наук. праць ; гол. ред. В. К. Буряк. – Кривий Ріг : КДПУ, 2008. – Вип. 21. – С. 75–83.
22. Голуб Н. Б. Типологія жанрів педагогічного мовлення / Н. Б. Голуб // Українська мова і література в школі. – 2008. – № 3. – С. 48–52.
23. Голуб Н. Б. Компетентнісний підхід до формування ідеалу сучасного вчителя / Н. Б. Голуб // Педагогічна освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія : зб. наук. пр. – К. : Університет, 2008. – № 9. – С. 62–65.
24. Голуб Н. Б. Значення дидактичної спадщини Квінтіліана для процесу формування культуромовної особистості вчителя / Н. Б. Голуб // Вісник Сумського державного університету. – Суми : СДУ, 2008. – С. 57–61.
25. Голуб Н. Б. Текст як засіб спілкування: риторичний аспект / Н. Б. Голуб // Зб. наук. праць. – Херсон : ХДУ, 2008. – Вип. 50. – Ч. 2. – С. 77-82. – (Серія „Педагогічні науки”).
26. Голуб Н.Б. Організація самостійної роботи студентів під час вивчення риторики / Н.Б. Голуб // Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. – 2009. – № 4 (167) лютий. – С. 88–102.

Тези, матеріали конференцій

27. Голуб Н.Б. До проблеми функціонування української мови як державної / Н.Б. Голуб // Державність української мови і мовний досвід світу: матеріали Міжнародної конференції. – Київ, 2000. – С. 146-151.
28. Голуб Н. Б. Інтегровані підходи до викладання мови у вищому навчальному закладі / Н. Б. Голуб // Актуальні проблеми викладання філологічних дисциплін : зб. наук. праць. – Херсон, 2003. – С. 118–123.
29. Голуб Н. Б. Текст як засіб реалізації комунікативних і культурологічних принципів навчання мови / Н. Б. Голуб // Національна ідентичність у контексті політичного процесу: історія і сучасність : матеріали наук.-практ. конф. – Черкаси, 2004. – С. 178–181.
30. Голуб Н. Б. Преподавание риторики в высшем учебном заведении / Н. Б. Голуб // Проблемы современной лингвистики : международная науч. конф. – Баку, 2005. – С. 225–226.
31. Голуб Н. Б. До проблеми бар'єрів у спілкуванні студентів / Н. Б. Голуб // Українська філологія: теоретичні та методичні аспекти вивчення : зб. праць. – Черкаси : Брама, 2005. – С. 65–68.

32. Голуб Н. Б. Твори українських письменників як засіб збагачення мовлення студентів / Н. Б. Голуб // Гуманітарні проблеми становлення сучасного фахівця : матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (29-30 березня 2006 р.) : в 3 т. [за заг. ред. А. Г. Гудманяна, О. В. Петренка]. – К. : НАУ, 2006. – Т. 3. – С. 46–47.

33. Голуб Н. Б. Роль и значение риторики в процессе утверждения украинского языка как государственного / Н. Б. Голуб // Повышение статуса государственного языка – долг каждого гражданина : матер. междунар. научно-практич. конф. (28-29 октября 2005 г.). – Уральск, 2006. – С. 112–118.

34. Голуб Н. Б. Контроль навчальних досягнень студентів з риторики: сучасні підходи / Н. Б. Голуб // Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та вищих навчальних закладах : зб. наук. пр. – Рівне, 2006. – Вип. VI. – С. 72–76.

35. Голуб Н. Б. Інноваційні технології у навчанні риторики майбутніх учителів / Н. Б. Голуб // Сучасна педагогічна риторика: теорія, практика, міжпредметні зв'язки : зб. наук. праць за матеріали наук. семінару ; за ред. Т.А. Космеди. – Львів : ПАІС, 2007. – С. 145–155.

36. Голуб Н. Б. Виховний потенціал риторики як навчальної дисципліни у вищих навчальних закладах / Н. Б. Голуб // Зб. наук. пр. науково-дослідного інституту українознавства ; за заг. ред. П. П. Кононенка. – К., 2007. – Т. XIII. – С. 528–533.

37. Голуб Н. Б. Организация дистанционного обучения риторике / Н. Б. Голуб // Актуальные проблемы изучения гуманитарных наук : межвуз. сб. науч. статей. – Баку : Мутарджим, 2008. – Вып. I. – С. 270–274.

38. Голуб Н. Б. Проблеми мовленнєвої і риторичної культури міста / Н. Б. Голуб // Мовне обличчя міста: Черкаси-2007 : матеріали наук.-практич. конф. – Черкаси : Брама-Україна, 2008. – С. 32–44.

39. Голуб Н. Б. Проблема мовленнєвої культури сучасного вчителя у працях О. М. Біляєва / Н. Б. Голуб // Теоретична і дидактична філологія : зб. наук. праць. – К : Міленіум, 2008. – С. 220–226.

40. Голуб Н. Б. Генеза риторики / Н. Б. Голуб // Українська культуромовна особистість учителя: теорія і практика : монографія ; за ред. Л. І. Мацько, О. М. Семеног. – Глухів : РВВ ГДПУ, 2008. – С. 154–176.

41. Голуб Н. Б. Работа з текстами на заняттях з риторики / Н. Б. Голуб // Бібліотечка „Дивослова” : методичний журнал. – К. : Преса України, 2008. – № 8. – С. 38–46.

42. Голуб Н. Б. Педагогічне спілкування: психологічний, педагогічний і риторичний аспекти Розвиток педагогічної майстерності викладача в умовах неперервної освіти: монографія / за ред.. М.М. Солдатенка, О.М. Семеног. – Глухів : РВВ ГДПУ, 2008. – С. 182-192.

43. Голуб Н.Б. Мовні засоби риторичної майстерності / Н.Б. Голуб // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. – Серія №8. – Філологічні

науки (мовознавство і літературознавство). – Вип. 3 : зб. наукових праць / за ред. Л.І. Мацько. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009.– С. 175-181.

АНОТАЦІЇ

Голуб Н.Б. Теоретико-методичні засади навчання риторики у вищих педагогічних навчальних закладах. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.02 – теорія і методика навчання (українська мова). – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2009.

Робота являє собою теоретико-експериментальне дослідження проблеми змісту і технології навчання риторики української мови майбутніх учителів.

Теоретично обґрунтовано важливість риторичної освіти, вибір структури методики, форм і методів навчання риторики студентів вищих педагогічних навчальних закладів, спрямованої на формування мовно-риторичної особистості сучасного вчителя.

Удосконалено модель сучасного ідеалу вчителя, що поєднує такі ключові позиції: „особистість”, „громадянин”, „професіонал”, „оратор”; удосконалено типологію жанрів педагогічного мовлення; виявлено, відібрано і систематизовано жанри мовлення вчителя; вперше запропоновано структуру самостійної роботи студентів з вивчення риторики; розроблено систему вправ, завдань і тестів з риторики; визначено критерії і показники сформованості риторичної компетенції. Висвітлено історичні аспекти риторики: етапи зародження і розвитку риторики як науки і навчальної дисципліни, становлення образу ідеального оратора і вчителя. Автор приділяє увагу ораторській мові, мовно-виражальним засобам, проблемам творення і сприйняття тексту.

Розроблена методика успішно апробована, її ефективність експериментально підтверджена.

Ключові слова: мовно-риторична особистість учителя, педагогічне спілкування, ідеал оратора, модель ідеалу сучасного вчителя, ораторська мова, жанри педагогічного мовлення, самостійна робота студентів з риторики, риторична компетенція.

Голуб Н.Б. Теоретико-методические основы обучения риторике в высших педагогических учебных заведениях. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.02 – теория и методика обучения (украинский язык). – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2009.

Работа является теоретико-экспериментальным исследованием проблемы содержания и технологии обучения риторике украинского языка студентов высших педагогических учебных заведений. Разработанная методика нацелена на обучение будущих учителей эффективному педагогическому общению, формирование риторической языковой личности современного учителя.

В диссертации научно обосновано значение риторического образования, выбор структуры методики, форм и методов обучения риторике студентов высших педагогических учебных заведений, реализация которой будет способствовать усовершенствованию профессиональной подготовки учителя, формированию профессиональной культуры общения, гармонизации профессионального диалога и уровня речевой культуры в обществе.

Усовершенствовано модель современного идеала учителя, объединяющую следующие ключевые позиции: „личность”, „гражданин”, „профессионал”, „оратор”; разработано типологию жанров педагогической речи; выявлено и систематизировано жанры речи учителя; впервые предложено структуру самостоятельной работы студентов по изучению риторике; разработано систему упражнений, заданий и тестов по риторике; определено критерии и показатели риторической компетенции. Рассмотрение образа идеального оратора и учителя в ретроспективе и перспективе способствовало выявлению главных составляющих модели современного учителя-ритора, созданию такой модели и определению перспективных для исследования аспектов. Важное дидактическое и общественное значение имеет понятие риторического идеала как обобщенного образца, идеала речевого поведения. Категорию риторического идеала рассматриваем как один из способов решения профессионально-коммуникативных задач; как способ познания и утверждения ценностей украинской культуры; как средство усовершенствования модели современного идеального учителя.

Высветлено исторические аспекты риторике: этапы зарождения и развития риторике как науки и учебной дисциплины; становление образа идеального оратора и учителя. Принципиально важным является рассмотрение следующих лингвистических понятий: 1) ораторская речь (как гармоничная форма живого общения, построенная на принципах этоса, логоса, пафоса, топоса и оказывающая на слушателей определенное влияние); 2) текст (как продукт и процесс коммуникативного взаимодействия учителя и учащихся); 3) дискурс (как процесс речевого поведения); 4) жанр (как дидактическая единица). Автор уделяет внимание особенностям ораторской речи, языковым средствам, проблеме создания и восприятия текста.

Уточнено содержание курса риторике украинского языка и методы оценки учебных достижений студентов на основании соотношения ожидаемых результатов обучения с иерархией его целей, главными среди которых является формирование риторической компетенции, умение налаживать гармоничное общение. Выявлено зависимость достигнутых результатов от выбора и объединения инновационных технологий и традиционных форм и методов обучения. В соответствии с главными направлениями государственной политики развития высшего образования, процесс обучения риторике модернизировано: внедрено следующие образовательные инновации – кредитно-модульную технологию, элементы ситуативной методики обучения, проблемного обучения, ролевые игры, тренинги, диалог, дискуссия и новейшие информационные технологии. Внедрение в учебно-воспитательный процесс интерактивных методов объясняется ориентацией на развитие познавательного

потенциала личности, формирование навыков самостоятельной учебной деятельности, способностью влиять на внутреннюю структуру личности (мотивацию, ценностные установки, интерес и потребности).

Разработано систему упражнений и тестов по риторике украинского языка, в том числе упражнения, способствующие усовершенствованию умений работать с текстом, умений налаживать контакт с аудиторией, выступать публично с речью, целесообразно использовать мимику и жесты.

Особое место уделено самостоятельной работе студентов. Создание способствующей атмосферы самостоятельной работы студентов достигается четкостью организации материала, определением функций участников учебного процесса, алгоритма их действий, формированием положительного эмоционального отношения к предмету, спокойной деловой обстановки, обеспечением надлежащих условий общения. Считая изучение курса риторики важным элементом системы непрерывного образования, предусматриваем в системе самостоятельной работы студента по изучению риторики, кроме аудиторной и внеаудиторной, этап последиplomной работы.

Доказано, что разработанная методика обучения риторике украинского языка студентов высших педагогических учебных заведений способствовала повышению познавательного интереса к риторике, качеству риторической подготовки, формированию профессиональных коммуникативных качеств, уверенности в себе и правильности избранной профессии.

Апробация системы обучения риторике будущих учителей, результаты экспериментальной проверки подтвердили выдвинутую в диссертации гипотезу и засвидетельствовали ее эффективность.

Ключевые слова: риторическая языковая личность учителя, педагогическое общение, идеал оратора, модель идеала современного учителя, ораторская речь, жанры педагогической речи, текст, самостоятельная работа студентов, риторическая компетенция.

Holub N.B. Theoretical-methodical principles of rhetoric teaching in high pedagogical educational institutions. – Manuscript.

Thesis in order to receive doctor's degree of pedagogical sciences in speciality 13.00.02 – Theory and Methodology of Teaching (Ukrainian language). –National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, 2009.

The work is theoretical-experimentation research of the content's problem and technology of teaching rhetoric for future teachers.

It is substantiated theoretical the importance of rhetorical education, selection of the methodic structure, forms and methods of teaching rhetoric the students of high pedagogical educational institutions, directed on the formation of the lingual rhetoric personality of the modern teacher.

The model of the modern ideal of the teacher is improved, which combines such key positions as “personality”, “citizen”, “professional”, “orator”; the typology of the genres of pedagogical language is improved; it is defined, chosen and systematized the genres of teacher's language; it is proposed first the structure of independent work of students in study rhetoric; it is devised system of exercises,

tasks and tests in rhetoric; it is defined the criteria and indexes of formation of the rhetorical competence. The historical aspects of rhetoric are exposed: the stages of the conception and development of rhetoric as science and teaching discipline, formation of the image of ideal orator and teacher. The author gives consideration to the orator's language, language expressive means, and problems of creation and perception of the text.

The method is successfully tested, its effectiveness is experimentally confirmed.

Key words: language-rhetorical personality of teacher, pedagogical intercourse, ideal of orator, model of the modern teacher, orator's language, genres of pedagogical language, independent work of students in rhetoric, rhetorical competence.